

1. Úvodem

V podmínkách rozvinuté socialistické společnosti jsou objektem řízení nejenom jednotlivé sféry společenského života, ale celý složitý komplex výrobně technických, ekonomických, sociálně politických i duchovních procesů [Kut-ta a kol. 1980]. Nástrojem vědeckého, plánovitého ovlivňování společenských procesů, který umožňuje optimalizovat fungování společenského systému a urychlovat jeho postup k vybudování komunistické společnosti, je sociální plánování. Stejně jako nástroje vědeckého řízení společenské výroby, také sociální plánování neustále rozvíjí a zdokonaluje svoji metodickou výzbroj.

Sociální plánování se především týká takových sociálně ekonomických objektů (které jsou zformovány a běžně fungují), jako jsou výrobní jednotky, územně správní organizace nebo řídicí orgány. (1) V posledních letech, především ve spojení s průmyslovou výstavbou, vykristalizovala otázka, jak postupovat v případě objektů, které zatím neexistují, ale jejichž vytvoření se předpokládá v zájmu rozvoje společnosti. V té souvislosti se objevuje nový pojem — sociální projektování. Jeho úkolem je rozpracovat a relativně přesně vyjádřit zásadní obrysy budoucího objektu jako sociálně ekonomického celku. (2) Konstruovat tyto objekty „od oka“, bez potřebného teoretického propracování, výpočtů a srovnání s reálně existujícími analogickými objekty vede ve svých důsledcích ke společenským ztrátám. Dosavadní absence tohoto druhu projektování ztěžuje další rozvoj ekonomiky a řešení úkolů rozvoje společnosti i každého jednotlivce.

Historický vývoj je charakterizován neustálým rozšiřováním a urychlováním inovací; zvláště jeho současná etapa je poznamenána výrazným zrychlením inovačních změn v důsledku rychlého „zastarávání“ vědeckých poznatků a morálního opotřeбенí technických prostředků výroby i řízení. Ve spojení s intenzivním charakterem rozvoje výrobních sil nabývají v současných podmínkách rozšířené reprodukce stále většího významu široké inovace spojené se zásadní technickou rekonstrukcí stávajících výrobních jednotek, což vyplývá z nezbytných strukturních přeměn průmyslové výroby. Význam rekonstrukce a jí odpovídajících sociálních procesů nepřetržitě roste a stává se jedním z nejvýznamnějších jevů ekonomického a sociálního života státu. V současnosti probíhá nejen rekonstrukce průmyslových objektů, ale i mnohých městských čtvrtí. Nemenší význam mají procesy spojené s upřesňováním a novým formováním územně výrobních komplexů (aglomerací), jakož i komplexů zemědělsko-průmyslových. Ekonomický a sociální rozvoj státu implikuje vznik

(1) Sociální plánování nabývá v plánovací a řídicí praxi různých forem. Na úrovni socialistických organizací to v současné době jsou plány kádrového, personálního a sociálního rozvoje (blíže Kohout [1981]), v územních jednotkách komplexní plány sociálního a ekonomického rozvoje (blíže Mihalík [1976]).

(2) Tento přístup k vypracování teorie sociálního projektování je objasňován v knize *Sociální projektování* [Toščenko a dr. 1982].

nových podniků, výstavbu nových sídlišť a nové uspořádání měst, okresů a výrobních komplexů.

V těchto podmínkách zvláště ostře vyvstává otázka zvládnutí všech stránek objektivní skutečnosti formou projektu zahrnujícího jak technickou, tak i ekonomickou, právní i sociální stránku nového objektu, event. zavádění inovace. Projekt je specifickou explicitně vyjádřenou formou „předbíhajícího odrazu“ skutečnosti. Není pochyb o tom, že v procesu socialistické výstavby byly některé aspekty sociálního projektování řešeny v rámci sociálního plánování. Rozvoj socialistické společnosti nutně vyžaduje, aby byla zpřesněna teorie i praxe vědeckého řízení, a to zejména vzhledem k potřebám sociálního projektování [Tosčenko a kol. 1982].

Sama možnost projektovat sociální rozvoj byla a stále je předmětem sporů především mezi buržoazními vědci [Tosčenko a kol. 1982: 10–12]. Marxismus-leninismus nazírá budoucnost ne jako prodlouženou přítomnost, ale jako výsledek rozvoje a změn současného a minulého. Přitom bere v úvahu, že plánovitost rozvoje socialistické společnosti umožňuje, aby budoucí bylo určitým způsobem korigovaným rezultátem rozvoje současného a minulého — znalost zákonitostí společenského rozvoje umožňuje na tento rozvoj působit. (3) Rozpornost tendencí společenského rozvoje umožňuje do určité míry mezi nimi manévrovat, stavět pokrokové tendence proti regresivním tendencím minulosti. Kromě toho má podstatný význam přizpůsobování lidské činnosti objektivním potřebám společenského rozvoje. To vše vytváří nové možnosti pro řízení sociálních procesů i společenských vztahů, pro sociální projektování.

Sociální projekt je celkem, jehož struktura je tvořena etapami, počínaje upřesněním společenské potřeby, přes shromáždění všech typů informací, vytyčení cíle a výběr prostředků realizace. Někdy bývá opomíjena významná fáze přechodu ze stávající (staré) situace do situace nové, která je počátkem realizace projektovaných záměrů a opatření. Běžně se tato fáze označuje jako „zavádění“ (implementace) a je „nevyhnutelnou fází procesu cílevědomé změny“ [Automatizované 1982]. Tato nedílná součást všech vědomě koncipovaných rozvojových procesů je také jedním z prvků sociálního projektu.

2. Systémový přístup k plánování, projektování a modelování sociálních procesů

Snahy o uplatnění systémového přístupu v oblasti sociálních procesů jsou vyvolávány především komplexností, mnohorozměrností a mnohostrannou podmíněností sociálních jevů (jako celku i jeho části, tedy parametry, které jsou tradičními prostředky poznání těžko postižitelné). Úsilí o aplikaci systémového přístupu v oblasti sociálního řízení a plánování je podněcováno především rozvojem systémových teorií a dalších vědních disciplín. Rozvoj moderních matematických metod a využívání výpočetní techniky v řízení, které ústí ve vytváření automatizovaných systémů řízení (ASŘ) s cílem podstatně zvýšit účinnost a celkovou společenskou efektivnost systému sociálního plánování [Afanasjev 1977] vytváří stále předpoklady pro aplikaci systémového přístupu v oblasti sociálních procesů.

(3) Nemůže samozřejmě jít o voluntarismus, nelze říci, že můžeme vše a vždy, že můžeme „obrátit historii“. Znalost logického dává možnost korigovat historické, a to v zájmu sociálního pokroku — známe-li určité zákonitosti společenského rozvoje, můžeme direktivními rozhodnutími podporovat urychlení realizace vytyčených cílů. Vždyť i v socialismu představuje rozvoj jednotu i boj protikladů — tedy i zde se mohou projevat různé rozporné tendence [Toščenko 1982: 12].

Při prognózování, programování, plánování, projektování a samotném řízení sociálních procesů se systémový přístup uplatňuje především ve spojení s vytvářením a využíváním modelů. Jejich posláním je redukovat složitost a umožnit ovládnout komplexnost objektivní reality a tím soustředit pozornost na rozhodující činitele vývoje sociálních jevů [Pernica a kol. 1981 : 19 až 35].

Uplatňování systémového přístupu je spojeno s nutností propojovat celospolečenské funkce a strategické cíle rozvoje sociálního s konkrétními představami o perspektivách rozvoje dílčích, zpravidla institucionálně vymezených a řízených složek sociálních procesů. Systémové chápání sociálních procesů pojímaných komplexně se však vytváří zvolna a postupně [Fedorenko 1976].

Zvláštní význam a projev má systémový přístup při projektování funkčních objektů společenské výroby nebo řídicích prvků různé úrovně, jimž nevyhnutelná přítomnost člověka dává výrazně sociální charakter. Projektování je jednou z prvních etap existence (nebo spíše formování) člověkem vytvořeného umělého objektu. Systémový přístup je v procesu projektování realizován jednak v časovém průřezu existence nového objektu jako funkčního celku (vypracování životopisu systému), jednak v rovině jeho věcných stránek.

Metodika, vypracovaná především pro realizaci technických inovací, vyžaduje, aby projekční činnost od samého počátku „životopisu systému“ sledovala vzájemně se podmiňující a doplňující linie techniky, organizačně právních norem, ekonomiky a člověka [Kutta—Soukup 1973 : 171—174].

Projektování sociálních objektů je specificky tvůrčím procesem, při němž jsou ve formě textů, schémat, výkresů a výpočtů modelovány civilizační, společenské, technické a ekonomické cíle společnosti a současně jsou specifikovány lidské, materiální a finanční prostředky nutné k dosažení těchto cílů. Jednota cílů a prostředků je přitom do jisté míry rozporná. Projektanti mohou totiž vyjadřovat společenské úkoly přesněji nebo méně přesně (mohou vycházet z větší nebo menší míry vědeckého poznání a technických znalostí, z větší či menší míry tvůrčí erudice), a to specifickými prostředky, jimiž mohou podporovat, nebo naopak i brzdít současné nároky na budoucí společenský rozvoj [Dráb 1973].(4)

Rozmanitost sociálních jevů a procesů a okolnost, že každý objekt lze definovat z různých hledisek, způsobuje, že každý pokus o klasifikaci sociální reality je neúplný. Vymezení věcného obsahu sociálního objektu z hlediska jeho modelového zobrazení ovlivňuje i způsob členění problematiky: Při vertikálním přístupu je hlavním hlediskem stupeň obecnosti a společenské organizace (společnost jako celek, sociálně třídní struktura, pracovní kolektivy, rodina, jednotlivec), popřípadě hierarchie společenských řídicích úrovní podle jednotlivých oborů lidské aktivity nebo územní organizace (obec, město, okres, kraj, země, stát apod.); při vymezení sfér a oborů lidské aktivity, která se realizuje na všech úrovních společenské organizace (ekonomika, právo, kultura, politika apod.), můžeme hovořit o horizontálním přístupu. Kombinace obou přístupů — horizontálního a vertikálního — umožňuje na jedné straně zobrazit takto vymezený objekt ve větší hloubce a komplexnosti

(4) Výchozími informacemi pro projektování sociálních systémů jsou, vedle teoretických východisek identifikace jednotlivých etap budování socialismu, parametry (či jiný způsob definování) podmínek rozvoje sociálního systému, jeho subsystémů či komponent. To umožňuje stanovit i kvalitativní změny parametrů těchto podmínek jako uzlové body zvratu tendencí životního způsobu a jeho sociálních složek a odvozovat změny ve vazbách mezi vnějšími a vnitřními podmínkami sociálního vývoje [Šulc 1978].

jeho vnitřních vztahů, na druhé straně jsou však silně omezeny možnosti zobecnění výsledků i interpretační možnosti těchto modelů. Přímý úměrný vztah mezi totalitou společenských jevů a procesů a mezi možnostmi jejich modelového zobrazení vede k nastolení problematiky systémů modelů místo vytvoření jediného globálního modelu.

Mezi systémové znaky socioekonomických systémů patří především složitost. Velké množství subsystémů a vazeb mezi nimi, které se mění v čase, vystupuje při tvorbě systémového modelu především jako problém rozkladu (dekompozice) sociálně ekonomické totality na jednotlivé komponenty, z nichž každou lze postihnout určitým modelem. Problém rozkladu se komplikuje tím, že socioekonomický systém se podřizuje dialektickým zákonům rozvoje, které se projevují procesy diferenciací a integrace struktury a funkcí celku, rozvíjením vnitřních skrytých vlastností, jejich relativním osamostatňováním v rámci původního systému a současnou jejich reprodukcí. Toto je nutné promítnout do systému, který těsně souvisí s hierarchickou organizací struktury socioekonomického systému [Dvořák 1979].

Další systémovou vlastností socioekonomického systému je skutečnost, že subsystémy, z nichž se skládá, mají cílové chování, což znamená, že jednotlivé subsystémy jsou relativně samostatné a realizují své potřeby a zájmy. Při tvorbě modelů vyvolává tato systémová vlastnost problém koordinace jednotlivých modelů, tj. nezbytnost nastolit soulad mezi globálním cílovým kritériem celku a lokálními cíli subsystémů tak, aby bylo zabezpečeno fungování socioekonomického systému jako celku. Řešení tohoto problému spočívá ve sladění mechanismu stimulace, jehož kvalita a efektivnost jsou hlavními faktory, které ovlivňují říditelnost socialistické společnosti.

Konstrukce systému modelů musí vycházet z takového rozkladu sociálně ekonomického systému, který umožní postihnout reálný mechanismus řešení problému sociálního rozvoje na různých úrovních společenské organizace. Jako nosná a teoreticky zdůvodněná varianta dekompozice se jeví rozlišování makrosféry (celospolečenská úroveň sociálního plánování), mezzosféry (sociální plánování v územních celcích, resp. výrobně územních komplexech) a mikrosféry (plánování na úrovni podniků, resp. pracovních kolektivů) [Kutta 1976].

Charakteristickým znakem každého sociálního systému je vedle jeho složitosti (definované vysokým počtem sledovaných jevů a jejich vazeb) především jeho komplexnost, která klade dva nároky: jednak na zavedení různých významových hledisek do pohledu na sociální systém (tj. hledisek ekonomických, sociologických, právních apod.), a to jak odvozených z vlastní věcné povahy sledovaných jevů a procesů, tak — a to především — respektujících jejich mnohovýznamnost (například sledování technických inovací jakožto ekonomického, sociologického, právního aj. procesu); jednak na metodologii — komplexnost je v této rovině dána rozsahem vztahů, které existují mezi sledovanými jevy a ovlivňují konstituci výstavby vlastního modelu.[5]

Rostoucí složitost rozsáhlých komplexů v oblasti společenských jevů nepředstavuje něco zcela nového. V poslední době ji však pocítujeme ve vyšší míře v souvislosti s nesmírným pokrokem v oblasti vědeckotechnického rozvoje a postupným pronikáním významných inovací do života společnosti. Z analogie chování společenských jevů a procesů a jejich vyjádření formou modelů je zřejmé, že žádný kvantitativní model nemůže být vybudován bez modelu kvalitativního, to jest bez teoretické představy o fungování a rozvoji

(5) Na úskalí tvorby modelů, které vyplývá právě z komplexnosti, upozorňuje L. Machoň [Pernica 1981: 31].

celku, což vyžaduje aplikaci současných společenských poznatků. Konstrukce kvantitativního modelu tedy předpokládá předchozí vytvoření kvalitativního, tj. obsahově věcného modelu, který zobrazuje vědeckou představu o hlavních rysech, zákonitostech a zvláštnostech fungování a vývoje zkoumaných jevů a procesů a o jejich teoreticky přípustných stavech. Takový model dovoluje obsahově věcnou interpretaci výsledků kvantitativních modelů [Machoň 1980].

Složité vývojové modely, často označované jako „komplexní“ či „kybernetické“, rozpracovávají myšlenky obsažené v metodologickém proudu modelů systémové dynamiky [Forrester 1972] a přizpůsobují je zvýšené míře neurčitosti při poznávání sociálních, resp. ekonomických objektů, jež mají zobrazovat. Tyto složité vývojové modely zobrazují — s využitím dostupného teoretického poznání empirických informací a specifických matematických procedur — jejich strukturu i minulý a možný budoucí vývoj v čase. Složité vývojové modely se snaží pomocí specializovaného formalizovaného aparátu sjednotit genetický a strukturní přístup k poznání v aplikační sféře společenských věd [Souček 1979].

Dynamické chování socioekonomických systémů je určeno řadou činitelů — patří k nim především chování lidského činitele (vliv psychologických, fyziologických a sociologických faktorů), ohromné množství vzájemně se proplétajících politických, ekonomických, sociálních, technických, právních a dalších faktorů, výrazné působení zpětných vazeb, nelineární charakter vztahů mezi různými procesy apod. Modelování všech těchto vztahů a procesů, jejich algoritmizace a zprogramování je proto velmi obtížné. Je také nesnadné dosáhnout toho, aby získané výsledky v dostatečné míře odrážely složitost modelových vztahů a přitom byly zpracovány v podobě přijatelné pro společenskou praxi.

Složitost a rozsáhlost technického, ekonomického a sociálního objektu modelování vyvolává potřebu využít adekvátních modelovacích nástrojů; příslušné simplifikace, aplikace jednoduchého zobrazení složitých vztahů a schematicnost jsou zdrojem potíží při realizaci a často degradují modelové řešení na nepoužitelné pro konkrétní uplatnění v praxi. Obecně je možné dedukovat, že čím je řešení abstraktnější, tím je jeho využití zdlouhavější a obtížnější. Proto i volba vhodných metod modelování, jejich interpretace a strategie i taktika jejich využívání jsou vážnými problémy tvůrčího charakteru a mohou významným způsobem ovlivnit praktickou využitelnost výsledků výzkumu v praxi [Odehnal 1979]. Konstrukce modelů musí proto důsledně vycházet z analýzy současného stavu a příslušné identifikace systému. V dalších fázích modelového řešení, zejména při volbě koncepce modelování a při vlastním modelování dílčích problémů, musí být zajištěna vazba na praxi z hlediska budoucí možné realizace modelu a jasného cíle řešení.

3. Úloha a místo sociálního projektování v řízení sociálních procesů

Základním nástrojem řízení sociálních procesů v rozvinuté socialistické společnosti se stává sociální plánování a prognózování. Objektem řízení nejsou pouze jednotlivé sféry společenského života, ale úplný komplex výrobně technických, ekonomických, sociálních, politických i duchovních procesů. Sociální plánování a prognózování zde vystupuje jako nástroj vědeckého plánovitého ovlivňování společenských procesů, optimalizující fungování společenského systému a urychlující jeho postup k vybudování komunistické společnosti.[6]

(6) V širším slova smyslu „sociální“ znamená to, co je bezprostředně spjata s lidskou společností. ... Sociální plánování v tomto smyslu zahrnuje sociální aspekty

Společným úsilím vědy i řídicí praxe se postupně vypracovávají metodické nástroje řízení sociálních procesů. Již dříve byly vytyčeny principy socioekonomického řízení [Kutta 1973], značná pozornost je věnována otázkám sociální analýzy a vytváření ukazatelových soustav [Illner—Foret 1980] a sociálním aspektům řízení pracovních kolektivů [Čerkasov 1979]. V poslední době se pozornost soustřeďuje na vypracování nástrojů projekčního uchopení sociální reality a objevuje se pojem „sociální projektování“. Poslední je založeno na sociálním předvídání a prognózování, ztělesňuje se v něm a dále rozvíjí myšlenka systémového projektování. Sociální projektování přirozeně doplňuje systém řízení sociálních procesů o potřebný prvek — projekci, která zprostředkuje zapojení teoretických poznatků do praxe socialistické výstavby propojením vědy s praktickým životem při realizaci prognózovaných jevů a procesů.(7) Na jedné straně rozpracování problémů sociálního řízení, plánování a prognózování dovolilo zapojit do oblasti vědecké analýzy a následného využití získaných poznatků dosti široký okruh otázek týkajících se prostředků regulace sociálních procesů, na druhé straně se objevila možnost otevřít nové horizonty hlubšímu a lépe vědecky fundovanému řešení aktuálních problémů v realizaci cílově orientovaného řízení a plánování v socialistické společnosti.

Významnou roli zde hrají sociální projekty orientované na opatření k regulaci procesu vytváření a plánovitého rozvíjení nového nebo zásadním způsobem rekonstruovaného objektu. Sociální projektování je tedy procesem vypracování návrhu direktivního určení budoucího stavu konkrétního objektu v rámci určitého programu a plánu. Sociální projekt se tak stává podmínkou pro sestavení plánu sociálního rozvoje [Antoňuk 1978]. Právě v tomto stadiu je možno rozpracovat několik variant budoucího plánu — sociálního projektu. V průběhu jejich posuzování a porovnávání s přihlédnutím k materiálním, pracovním a finančním zdrojům, které jsou k dispozici, se zpravidla vybírá optimální (nebo optimu blízká) varianta která se potom stává direktivním plánovým úkolem.(8)

Pojem sociálního projektování zatím není v odborné literatuře dostatečně upřesněn a ustálen. Nejvíce je rozpracováno organizační projektování, které je bezprostředně spojeno se zdokonalováním systému řízení. Je v něm zkoumána řada sociálních aspektů, nelze však říci, že je plně orientována na problematiku sociálních procesů. Sociální aspekty jsou v poslední době více respektovány v technicko-ekonomických projektech pro investiční výstavbu.(9)

vědeckotechnického pokroku, zdravotnictví, dalšího ovládnutí Země a kosmu, interakce přírody a společnosti, dále problémy ekonomiky, vlastních sociálních vztahů, urbanismu, populace, národnostních vztahů, problémy vzdělávání, kultury a umění, státu a práva, vnitřní a zahraniční politiky, vojenství. V užším smyslu se „sociální“ někdy ztotožňuje s pojmem „sociologické“, tj. zahrnuje pouze jeden z výše vyjmenovaných směrů [Kutta 1980: 50—51].

(7) S. F. Frolov v této souvislosti uvádí: „V současné době je nutné rozpracovávat vědecky zdůvodněná opatření k regulaci procesů rozvoje výrobních kolektivů nejenom když již tyto kolektivy pracují, ale také v době, kdy se teprve projektuje výstavba podniku, kdy se rozpracovává rekonstrukce atp.“ [Planirovanije 1976: 105].

(8) V řadě případů se problémy projektování řeší ve vztahu ke konkrétním druhům činnosti člověka — když například A. V. Rjabuškin zkoumá problémy rozvoje životního prostředí, dochází k závěru, že v procesu projektování „... je možné a nutné a priori uvažovat určitý systém společenských vztahů; nově projektovaný předmětně hmotný komplex prostředí se musí stát prostředkem a podmínkou realizace těchto vztahů — to vše odhaluje chápání sociální podstaty integrálního projektování prostředí.“ [Rjabuškin 1976]

(9) V této souvislosti se někdy objevuje termín „sociální konstruování“, jako proces spojování náhodnosti a nevyhnutelnosti v rámci existujícího prostoru pro svo-

Při ujasňování podstaty sociálního projektování existují v odborné literatuře různá hlediska. Především jde o samotnou možnost projektovat nové sociální jevy a procesy.[10] Jiné hledisko prakticky ztotožňuje sociální plánování a sociální projektování, přičemž sociální projektování je chápáno jako vypracovávání vědecky podložených modelů racionálních charakteristik konkrétních sociálních organismů nebo jejich stavů na úrovni řešení určitých sociálních úloh. Zcela evidentní je požadavek přesnějšího rozlišování sociálního plánování a sociálního projektování — to je možné v případě, když sociální projektování spojíme se vznikem nových, ještě neexistujících objektů.[11]

Někdy se pojem sociálního projektování ztotožňuje s pojmem podstaty sociálního prognózování — zejména v souvislosti s vytvářením variant modelů sociálních procesů. Zde je nutno připomenout, že vytváření pravděpodobnostních modelů je jedním z metodologických principů prognózování, neboť sociální prognózování je orientováno na odhalení tendencí rozvoje sociálních procesů, k vytváření modelů budoucnosti, ke stanovení optimálních cílů a prostředků řízení sociálního rozvoje společnosti.[12]

Sociální plánování je plánováním sociálního rozvoje existujících objektů; pokud jde však o objekty, které ještě neexistují nebo mají být podstatným způsobem změněny, lze těžko používat termín „rozvoj“. Jejich rozvoj začíná teprve po jejich vytvoření. Sociální projektování není projekcí sociálního rozvoje, ale projekcí počátečního, výchozího sociálního stavu nových objektů, od něhož začne další sociální rozvoj. V tomto smyslu je sociální projektování jedním z druhů sociálního plánování.

Sociální projektování je přitom specifickým druhem sociálního plánování. Je známo, že sociální plánování ovlivňuje společenské vztahy a sociální procesy nepřímou, zprostředkovanou, vytvořením určitých materiálních, organizačně administrativních a ideologických podmínek, v nichž by se společenské

bodnou volbu. Tento prostor tvůrčího ovládnutí sociální skutečnosti je dán následujícími podmínkami: a) spolu s nejpravděpodobnější tendencí existují méně pravděpodobné, ale reálně možné tendence; b) zpravidla existuje záloha vnitřních sociálních zdrojů, které mohou být mobilizovány k řešení daného sociálního úkolu; c) společenské struktury procházejí značnými změnami, což může být využito pro realizaci preferované varianty budoucího rozvoje; d) perspektivní cíle mohou být v průběhu rozvoje vzájemně zaměněny, jednoho cíle je možno dosáhnout různými prostředky [Ljachov 1970].

(10) Projektování se zpravidla týká objektu, který v realitě neexistuje. Pokud jde o sociální jevy a procesy, nemohou být naprosto nové, v reálné skutečnosti neznámé — vždy ve společenském životě existují, a proto jejich rozvoj může být plánován nebo prognózován [Ljachov 1970].

(11) Frolov uvádí: „Je přirozeně lepší vyprojektovat budoucí stav pracovního kolektivu nebo sídliště, než „látat díry“ vytvořené v důsledku nedostatečně komplexního řešení některých sociálních problémů (fluktuace, nespokojenost s pracovními podmínkami, zesílení migrace obyvatelstva apod.) [Planirovanije 1976: 105]. Praxe výstavby některých našich energetických staveb (například Dukovany) to plně potvrzuje.

(12) V procesu sjednocování hledisek na sociální projektování se objevují i značně široké definice, jako například: „Sociální projektování představuje cílově orientované působení směřující k vytvoření společenských vztahů, sociálních procesů a způsobu života v nových plánovaných objektech vybudováním nejvhodnějšího materiálního prostředí bydlení a optimálních podmínek pro životní činnost, které by podporovaly urychlené přerůstání socialistických společenských vztahů do komunistických, zvyšování materiálního blahobytu a kulturní úrovně obyvatelstva a všestranný rozvoj osobnosti“. [Charitonov 1978] Toto široké zahrnutí všech problémů (být principiálně správné) přece jen vyžaduje upřesnění specifiky objektu sociálního projektování. Proto je vhodné používat pojem sociálního projektování pouze pro takové sociální objekty, které zatím neexistují a které je nutno teprve vytvořit, jakož i pro takové, které musí být podstatně změněny.

vztahy a sociální procesy rozvíjely společensky žádoucím způsobem. Bezprostředně může působit jen na zlepšení životních podmínek, které lze plánovat přímo.

V tomto směru se sociální plánování a sociální projektování poněkud liší — má-li sociální plánování co činit s objektem, v němž jsou zafixovány výchozí kvalitativní i kvantitativní charakteristiky sociálních procesů, potom totéž nelze říci o sociálním projektu, jehož výchozí charakteristiky nejsou tak přesné jako v existujících sociálních institucích. Proto opatření administrativně organizačního a ideologického charakteru jsou do značné míry pravděpodobnostní, připouštějí celou škálu činností, možností různých variací. Pro sociální projekt je velmi důležité zvýraznění právě těchto podmínek, jelikož právě ony zaručují optimální rozvoj budoucího sociálního objektu. Přibližně se stejnou situací se setkáváme také při zásadní technické rekonstrukci, mnohé sociální charakteristiky jsou málo konkrétní a někdy také nepřesné.

Vydeme-li z uvedených předpokladů, pak můžeme říci, že sociální projektování je specifickou plánovací činností, jejíž jádro tkví ve vědecky založeném určení základních parametrů formování budoucích sociálních objektů nebo procesů s maximálním zohledněním a sladěním zájmů socialistické společnosti, sociálních skupin a osobností. Sociální projektování je zaměřeno na dosažení optimálních ukazatelů fungování vznikajících a rekonstruovaných objektů, na sladění objektivních potřeb společenského vývoje a subjektivních činností lidí v praxi vytváření nových společenských vztahů.

Cílem sociálního projektování je tedy především:

- zabezpečit optimální podmínky pro vznik, rozvoj a fungování (v zájmu společnosti) nových (popř. rekonstruovaných) objektů;
- zabezpečit optimální podmínky práce a života pro všechny, kteří budou pracovat (resp. žít) v těchto objektech;
- v maximálně možném stupni, řídíce se společenskými zájmy, „napravit poruchy“ vyvolané vytvořením nových (nebo rekonstruovaných) objektů ve vyšších systémech (podnik, město, výrobně územní komplex), k nimž daný objekt patří.

Sociální projekt jako zvláštní duchovní výtvar není bezobsažnou fantazií či nějakou utopií, ale je reálným nástrojem přetvářecí činnosti člověka, přičemž tato přetvářecí činnost za socialismu nepřetržitě a ve stále vzrůstající míře bude sloužit zájmům dělnické třídy, zájmům všech pracujících socialistické společnosti. Orientuje se na efektivní řešení různých sociálně ekonomických, politických a duchovních úkolů socialistické společnosti v rámci konkrétních sociálních objektů. Při rozpracování sociálních projektů mohou jako sociální objekty vystupovat různé sociální instituce. Objekty projektování mohou potom být klasifikovány podle různých hledisek.

Jeden způsob klasifikace druhů sociálního projektování může být založen na různých funkcích společnosti realizovaných konkrétními sociálními institucemi v ekonomické, sociálně politické a duchovní sféře společenského života. Toto pojetí se orientuje na zdokonalování činnosti fungujících nebo nově vytvářených konkrétních sociálních institucí. (13)

(13) V současné odborné literatuře existuje řada návrhů na vypracování projektů řešících nejdůležitější sociálně ekonomické problémy, jako je rozvoj socialistického vlastnictví, sociální problémy práce, vztahy rozdělování, sociální struktura a socialistický způsob života [Mihalík 1976; Zkušenosti 1978; Kutta a kol. 1980]. Uvedené objekty patří do sociálního projektování, nemají však jednotný základ a samy o sobě nemohou vytvořit přesně definovanou klasifikaci. Projektování je možno orientovat na základní druhy činností člověka, vyplývající ze společenských funkcí jím rea-

Prvním, vedoucím druhem sociálního projektování je projekce podmínek zabezpečujících efektivní pracovní činnost člověka. Ve výrobě jsou blízké pojmu „pracovní podmínky“; mimo výrobu k nim patří sociální aspekty využití dopravy, telekomunikací, sociálně prostorové aspekty práce aj. [14]

Dalšími druhy projektování jsou oblasti činnosti obyvatelstva spojené s rozvojem společensko-politické aktivity, se sférou kultury a se sférou způsobu života.

Společensko-politickou aktivitu je možno projektovat jako souhrn opatření zvyšujících účast pracujících (i jednotlivých vrstev pracujících) na řízení výroby a společenských záležitostech. Ve sféře kultury má největší význam komplex podmínek rozvoje vzdělání a zvyšování kulturní úrovně i odpočinku pracujících.

Projektování způsobu života je jedním z jeho nejdůležitějších druhů, na jeho základě jsou mimo jiné sestavovány i základní národohospodářské bilance. Zabezpečení bydlení, služeb, rozvoje využívání volného času — to vše hraje velkou roli v životě člověka. Nejen to, sociologické výzkumy potvrzují, že otázky bydlení a volného času jsou v současném období jedním z vedoucích motivů chování člověka při volbě zaměstnání a místa bydliště v určování vlastních životních plánů.

Zvyšuje se význam projektů ochrany životního prostředí a lidského zdraví, neboť to má příznivý vliv na racionální organizaci života jak společnosti vcelku, tak i jejích jednotlivých skupin i každého jednotlivce.

4. Závěr

Mluvíme-li o sociálním projektování, pak je nutno zdůraznit, že v podstatě neslouží jednotlivým stránkám činnosti člověka, ale jejich souhrnu. Pouze při celostním přístupu k podmínkám zabezpečujícím racionální organizaci všech druhů činnosti člověka je možný nejefektivnější, resp. optimální rozvoj společenského organismu v jeho jednotlivých komponentech. Proto také sociální projektování nejvíce tíhne k řešení takových problémů, které komplexně zahrnují všechny sociální aspekty života člověka; je účelné členit je podle úrovně organizace společenského života. Právě proto se sociální projekty mohou (či vlastně musí) vypracovávat na úrovni pracovního kolektivu, města a územního celku. Sociální projekt se může stát metodickým nástrojem spo-

lizovaných. Do nich bývá zahrnována pracovní (výrobní), společensko-politická a duchovní činnost, jakož i činnost zaměřená na uspokojování denních potřeb ve sféře rodiny a volného času. V důsledku relativní homogenity mohou tyto činnosti sloužit jako základ klasifikace druhů sociálního projektování. Skutečnost, že sociální projektování může být realizováno podle sfér životní činnosti, však neznamena, že tyto sféry tvoří uzavřené systémy — naopak, analýza činností například ve sféře kultury by nebyla úplná, kdyby nebylo přihlíženo k výsledkům analýzy ve sféře práce; sociální aktivitu je přitom možno charakterizovat ve všech druzích činnosti člověka bez výjimky. Sociální projektování může tedy být spojeno s vypracováním projektů rozvoje organizací, které zabezpečují podmínky efektivní činnosti v té nebo oné sféře společenského života.

(14) Analýza metodologických, metodických a obsahových stránek sociálního projektování zatím není spojována s otázkou jeho nositele (subjektu). Východisko pro toto určení spatřujeme v požadavku vypracovat sociální projekt pro zatím neexistující objekty či procesy. S otázkami shodnými s obsahem sociálního projektu se v současné době musí v té či oné míře vypořádat každý projektující orgán. Položením otázky sociálního projektování je vymezena oblast, v níž může být do praxe řízení promítnuto poznání získané v oblasti společenských věd. Jde o to, vytvořit pro plánovací a řídicí praxi metodologické a následně i metodické základy sociálního projektování jako nedílné součásti zkvalitňování řídicího procesu v souladu s požadavky *Souboru opatření*...

jování plánů sociálního rozvoje pracovních kolektivů jednotlivých výrobních odvětví a sociálního rozvoje územních celků, což jsou plánovací a projekční aktivity zatím stroze oddělené.

Pokud jde o výrobní kolektiv, je účelné využívat projektování ne teprve tehdy, až podnik nebo jiná výrobní jednotka funguje, ale již v době její projekce nebo vypracování opatření pro její rekonstrukci. Ve stadiu předcházejícím výstavbě nebo rekonstrukci je totiž možno předvídat způsoby řešení technických, ekonomických a sociálních problémů, které jsou dnes předmětem velkých starostí výrobních kolektivů — fluktuace, bytová otázka, kultura a volný čas apod.

Na dalších úrovních společenské organizace — ve městech a výrobně územních komplexech je sociální projektování v zásadě spojeno s racionální organizací denního života obyvatelstva. Výrazně se sem promítají důsledky dělby práce, neboť pro zvýšení efektivity výroby jsou nutné ekonomicky zdůvodněné vztahy v tempech rozvoje jednotlivých národohospodářských odvětví a taková územní organizace výroby, která by zabezpečila nejehospodárnější spojení pracovních zdrojů, pracovních předmětů a prostředků s přihlédnutím k přírodním podmínkám oblasti.

Potřeba zahrnout maximum faktorů ovlivňujících realizaci cílů společnosti a současně spojených i s rozvojem každého člověka se projevila při sestavování oblastních plánů ekonomického a sociálního rozvoje, neboť právě zde nabývá zvláštního významu nezbytnost řešit mnohé aspekty pracovního a denního života pracujících současně. Tak například při výstavbě sídlišť začaly být respektovány sociální aspekty života obyvatelstva: projekty předvíдалy výstavbu objektů pro kulturu a volný čas, dětská a školní zařízení, organizace lékařské péče, komunálních a obchodních služeb. Sociální aspekty se postupně staly povinnou součástí rajónových plánů a generelů měst. Požadavek všestrannosti, komplexnosti v rozvoji společnosti je nutno zdůrazňovat právě v situaci, kdy se s postupujícím vědeckotechnickým rozvojem objevuje stále více programů týkajících se jednotlivých oblastí (výstavba jaderných elektráren, těžba paliv v nových lokalitách apod.), jakož i celého území státu (rozvoj mikroelektroniky, robotiky, biotechnologií, využívání nízkoodpadových technologií a recyklování odpadů, racionalizace spotřeby paliv a energií apod.)⁽¹⁵⁾

Zvláštnosti těchto projektů spočívají v tom, že na jedné straně řeší stěžejní úkoly vědeckotechnického a sociálně ekonomického rozvoje, na druhé straně jejich realizace předpokládá komplexní řešení všech aspektů — organizačně právních, ekonomických, technických a technologických, jakož i sociálních ve formě komplexního projektu. Právě v projektování se stále zřetelněji prosazují sociální faktory rozvoje, zvláště pak ty, které se týkají racionálního využívání pracovních zdrojů a všestranného rozvoje člověka. V určitém směru se tyto faktory stávají klíčovými, neboť zájem řídicího subjektu stále silněji ovlivňuje efektivnost fungování nejenom společenské výroby, ale společnosti jako životního prostředí každého jedince.

Jednotlivé úrovně společenské organizace (makro, mezo a mikrosféra) jsou přirozenou základnou praktické realizace sociálního projektování. Hlubší a všestrannější hodnocení významu tohoto nového prvku v systému vědeckého

(15) Tradiční projektování, jako například projektování investiční výstavby, projekty technologie, systémů řízení, automatizovaných systémů různého určení, projektování strojů atd., stejně jako uplatňování systémového přístupu v procesu projektování je věnována velká pozornost ve všech technických oborech, na vysokých školách i v orgánech *Československé vědeckotechnické společnosti* (bližší viz Sborník [1983]). Místo, význam i obsah sociálního projektování v systému tradiční projekční činnosti je nutno dále upřesňovat.

řízení společnosti a v jeho plánovacím subsystému vychází z analýzy metodologie a metodiky sociálního projektování pracovních kolektivů, územních celků i společnosti jako celku.

Sociální projektování přesahuje dosavadní převážně technický a ekonomický přístup k projektování; není důležité pouze zavést výrobu nového produktu v dostatečném rozsahu a relativně krátké době, zvýšit produktivitu práce, snížit náklady, dosáhnout úspor materiálů a energií, vytvořit podmínky pro spokojený život člověka v dané době. Nesmírně důležité také je, jakým způsobem toho dosáhneme a k jakým sociálním důsledkům komplex těchto činností povede v dlouhodobé perspektivě. Principiálním kritériem zůstává vliv sociálního projektování na překonávání základních rozporností socialistické společnosti a na její přerůstání ve společnost komunistickou. K vytváření komplexních projektů, které by odpovídaly současným požadavkům vědeckotechnického a sociálního pokroku je zapotřebí dále zdokonalovat současné nástroje, například sociologické analýzy inovací, vytváření nových metod a prostředků sociálního řízení aj. V neposlední řadě pak jde o vytvoření systému konkrétních sociálních požadavků, které by se staly nedílnou součástí projektové dokumentace nových i rekonstruovaných objektů ve všech odvětvích materiální výroby a ve všech sférách společenského života. Některé poznatky přinesly výzkumy modelování sociálních potřeb a z nich odvozované sociální informace a normativy [Pernica a kol. 1981: 45—49; 73—75], které jsou nezbytné k vypracování vědecky zdůvodněných projektů. Dosavadní projektová dokumentace také zatím plně neodpovídá požadavkům sociálního projektování. Neobsahuje totiž zpravidla úplný systém sociálně ekonomických parametrů budoucího nebo podstatným způsobem rekonstruovaného objektu. V tomto ohledu stojí před společenskými vědami a zvláště před sociologií zásadní úkol vyzbrojit metodologii a metodiku projektování takovými nástroji, které by dovolily a umožňovaly promítnout do projektované situace zájmy a rozumné potřeby hlavní výrobní síly společnosti — člověka.

Literatura

- Afanasjev, V. G.: *Vědecké řízení společnosti*. Praha, Svoboda 1977.
Aitov, N. A.: *Vědeckotechnická revoluce a sociální plánování*. Praha, Práce 1981.
Antoňuk, G. A.: *Social'noje projektirovanije. Někotoryje metodologičeskije aspekty*. Minsk, Izd. BGU 1978.
Automatizované systémy řízení a implementace sociálních plánů (sborník). Praha, DT CSVTS 1982.
Bagrinovskij, K. A. — Berljang, E. L.: *Matěmaticeskije voprosy postrojenija sistěmy modělej*. Novosibirsk, Nauka 1976.
Cerkasov, G. N. — Kohout, J. a kol.: *Sociální aspekty řízení pracovních kolektivů*. Praha, Práce 1979; Moskva, Profizdat 1978.
Dráb, Z.: *Úvod do systémového inženýrství*. Praha, SNPL 1973.
Dráb, Z.: *Systémové inženýrství*. Praha, Svoboda 1981.
Dvofák, J.: *K metodologii výstavby modelů sociálního plánování*. In: *Sborník konference ASŘ a řízení sociálních procesů*. Praha, DT CSVTS 1979.
Forrester, J. W.: *World Dynamics*. Cambridge, Mass. 1972.
Habr, J. — Vepřek, J.: *Systémová analýza a syntéza*. Praha, SNTL 1973.
Charitonov, I. A.: *Social'noje projektirovanije novych gorodov. Voprosy teorii i metodologii*. Novosibirsk, Nauka 1978.
Illner, M. — Foret, M.: *Sociální ukazatele*. Praha, Svoboda 1980.
Kutta, F.: *Systém řízení sociálních procesů*. Praha, Svoboda 1976.
Kutta, F. a kol.: *Teorie a praxe sociálního plánování a prognózování v ČSSR*. Praha, Svoboda 1980.
Kutta, F. — Soukup, M.: *Řízení v období vědeckotechnické revoluce*. Praha, Svoboda 1973.

- Kohout, J.: *Teoretické a metodologické problémy řízení sociálních procesů a úkoly sociologie*. In: Odbory a společnost 1981, č. 5, s. 27—31.
- Ljachov, I. I.: *Social'noje konstruovanie*. Moskva, Nauka 1970.
- Machon, L.: *Modelování sociálních jevů*. Praha, ÚFS ČSAV 1980.
- Mihalik, J.: *Medzinárodné trendy v plánování a regulování sociálno-ekonomického rozvoja*. Bratislava, Pravda 1976.
- Odehnal, Z.: *Modelování a simulace jako součást systémových úloh v oblasti vědeckotechnického rozvoje*. In: *Sborník Systémové inženýrství a simulace systémů*. Praha, DT ČSVTS 1979.
- Pernica, V. a kol.: *Automatizované systémy řízení a modelování sociálních procesů*. Praha, DT ČSVTS 1981.
- Pernica, V.: *Řízení sociálních procesů a prognostické modelování*. Sociologický časopis 1981, č. 3, s. 243—256.
- Planirovanije social'nogo razvitija*. Moskva, Znaniye 1976.
- Rjabuškin, A. V.: *Razvitije žiloj sredy*. Moskva, Nauka 1976.
- Sborník semináře „Systémové projektování“*. Praha, DT ČSVTS 1982.
- Souček, Z.: *Simulace dynamického chování velkých ekonomických systémů*. In: *Sborník semináře „Systémové inženýrství a simulace systémů“*. Praha DT ČSVTS 1979.
- Sulc, O.: *Systémový přístup k prognostice*. In: *Sborník semináře „Systémové inženýrství ve školství a kultuře“*. Praha DT ČSVTS 1978.
- Toščenko, Ž. T. — Aitov, N. A. — Lappin, N. I.: *Social'noje projektirovanije*. Moskva, Mysl' 1982.
- Zkušenosti se zaváděním plánu sociálního rozvoje okresu (sborník)*. Pardubice, DT ČSVTS 1978.

Резюме

3. Драб - В. Перница: К роли социального проектирования

В работе представлены логическо-теоретические данные и достижения новой фазы разработки вопросов управления социальными процессами. Существующее социальное планирование до сих пор занимается прежде всего сформированными и нормально функционирующими объектами, производственными единицами, территориально-административными единицами, органами управления. В работе анализируется проблема создания основных условий для социального развития объектов, которые только еще возникнут. На этой основе определяется задача социального проектирования — сравнительно точно выразить основные контуры будущего объекта как социально-экономического целого. В современных условиях интенсивного типа развития производительных сил общества растет значение инноваций, реализуемых посредством коренной технической реконструкции существующих производственных единиц; здесь также имеется простор для социального проектирования.

Социальный проект понимается как целое, структура которого образуется этапами: уточнением общественной потребности, накоплением всех видов информации о данной реальности, выдвижением целей и подцелей, выбором средств реализации и форм внедрения. Комплексность социального проекта неизбежно требует применения системного подхода к увязке общественных функций и стратегических параметров социальных процессов с их частными компонентами. Системный подход часто реализуется посредством системы качественно-количественных моделей.

Естественной базой практической реализации социального проектирования являются отдельные уровни общественной организации (макро, меззо, микросфера). Анализ методологических и содержательных сторон социального проектирования пока не связывается с вопросами его носителя (субъекта). Исходной основой такого решения является определение социального проекта для не существующих до сих пор объектов или процессов.

Социальные факторы развития, касающиеся прежде всего рационального использования трудовых ресурсов и зафиксированных в трудовой деятельности условий всестороннего развития человека, становятся в известном смысле ключевыми для современного этапа соединения достижений научно-технической революции с преимуществами социализма. Интересы руководящего субъекта, рабочего класса и его авангарда, коммунистической партии, все более интенсивно получают применение в развитии эффективного функционирования общества в целом. Социальное проектирование является одним из методических инструментов, позволяющих отражать эти интересы и разумные потребности трудящихся в инструментах интенсивного развития общества.

Вопросы социального проектирования применительно к социальному планированию равно как и к другой проекционной деятельности и к конкретным носителям социального проектирования требуют дальнейшей разработки и уточнения.

Summary

Z. Dráb — V. Pernica: About the Role of Social Projecting

The study presents logico-theoretical findings of a new phase in the elaboration of problems connected with the control of social processes. The hitherto existing social planning is primarily concerned with already formed and currently functioning objects, production units, regional-administrative organizations, or managerial organs. The problem of creating basic conditions for the social development of objects which are to arise in future is analyzed. On this basis, the task of social projecting — i. e. expressing with relative precision the fundamental outlines of the future object as a socio-economic whole — is defined. In the present conditions of the intensive type of development of the society's productive forces, the significance of innovations carried into effect by a fundamental technical reconstruction of existing production units is on the rise, even here there is space for social projecting.

The social project is conceived as a whole whose structure is formed by the following stages: a more precise definition of the social need, collection of all types of information about the given reality, setting of goals and subgoals, selection of the means of implementation and the forms of introduction. The complexity of the social project entails the necessity of applying the system approach to interlinking universal social functions and strategic dimensions of social processes with their component parts. The system approach is frequently actualized with the aid of a system of qualitative—quantitative models.

The separate levels of social organization (the macro-, mezzo- and microsphere) represent the natural basis for the practical realization of social projecting. The analysis of the methodological and content aspects of social projecting has so far not been connected with the problems of its bearer (subject). The starting point for a solution of this kind is the elaboration of a social project for hitherto non-existent objects or processes.

The social factors of development relating primarily to the rational utilization of working resources and to the conditions of man's all-round development anchored in working activity are, in a sense, becoming key factors for the present stage of connecting the achievements of the scientific and technological revolution with the advantages of socialism. The interests of the managing subject, the working class, and its vanguard, the Communist Party, assert themselves with growing intensity in the development of the effective functioning of society as a whole. Social projecting represents one of the methodical tools facilitating the projection of these interests and rational needs of the working people into tools of the intensive development of society. The questions of social projecting in relation to social planning as well as to other projecting activity and to the concrete bearers of social projecting must be further elaborated and rendered more precise.